

**ARAB XALIFALIGI ABBOSIYLAR DAVRIDA (750-1258)**

**Behzod Dehqonov**

*Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti "Islom tarixi va manbashunosligi,  
falsafa" kafedrasi dotsenti,  
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)*

[husaynbuxoriy@mail.ru](mailto:husaynbuxoriy@mail.ru)

**Asadbek Umarov**

*Buxoro davlat universiteti Tarix va yuridik fakulteti, Islom tarixi va manbashunosligi,  
yo'nalishi 5.2 – ITM 21 guruhi talabasi  
+998931411620*

**Annotatsiya:** Maqolada Islom tamadduning beshigi Arab xalifaligi Abbosiylar poytaxti, eng katta madaniyat va ma'rifat markazi, buyuk olim va fuzalolarni bergan Bog'dodning eng qora va dog'li kunlar, mo'g'ullarning hujumi, beshavqat qirg'inlar ho'nrezliklar, vayrongarchiliklari va Bog'dodni tanazzulga yuz tutishi sabablari xususda so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** Bog'dod, Mustasim Billoh, Xulaku, Ibn Alqami

**АРАБСКИЙ ХАЛИФАТ ПРИ АББАСИДАХ (750-1258)**

**Аннотация:** В статье рассматриваются самые мрачные и пятнистые дни Багдада, колыбели Ислама тамадду, столицы Аббасидов Арабского халифата, крупнейшего центра культуры и просвещения, великого ученого и фузало, монгольское нашествие, пятикратные резни, разрушения и причины упадка Багдада.

**Ключевые слова:** Богдод, Мустасим Биллах, Шулаку, Ибн Альками.

**DURING THE ABBASID PERIOD OF THE ARAB CALIPHATE (750-1258)**

**Annotation:** The article discusses the reasons why the cradle of Islamic tamaddu was the capital of the Abbasids of the Arab Caliphate, the largest center of culture and enlightenment, the blackest and Dagestani days of Baghdad, the Mongol invasion, the besavqat massacres of the hohrezites, their devastation and the degradation of Baghdad.

**Key words:** Baghdad, Mustasim Billah, Xulaku, Ibn Alqami.

Abbosiyilar —arab xalifalari sulolasi (750–1258), Muhammad (sollallohu alayhi vasallam) ning amakilari Abbas avlodlari. Abu Muslim harakati natijasida hokimiyat tepasiga kelgan. Dastlabki poytaxti —Kufa shahri. „Saffoh“ („Xunrez“) laqabi bilan mashhur bo‘lgan Abul-Abbos Abdulloh sulolaning birinchi xalifasi edi. Ikkinchi xalifa Saffohning ukasi Abu Ja‘far Mansur (754–775) Bag‘dod shahriga asos solib, poytaxtni shu yerga ko‘chiradi. Abbosiylar hukmronligining dastlabki davrida savdo-sotiq rivojlanadi. Bag‘dod Sharqning yirik savdo markaziga aylanadi, ilm-fan ravnaq topib, falsafa, matematika, tibbiyot va boshqa fanlarga oid ko‘plab asarlar yaratiladi. Andalusiya (Ispaniya)dan tashqari butun musulmon mamlakatlari —Mag‘ribdan to Movarounnahr gacha abbosiylar qo‘l ostiga o‘tadi. Bular xalifalikning iqtisodiy negizini, siyosiy va harbiy qudratini mustahkamladi. Ayniqsa Horun ar-Rashid va uning o‘g‘li Ma‘mun zamoni abbosiylar sulolasining gullagan davri edi. IX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab abbosiylar xalifaligi zaiflasha boshladi. X-asrning boshiga kelib faqat Bag‘dod va uning atroflaridagina siyosiy hokimiyat abbosiylar qo‘lida qoldi. Harbiy kuchlar turk sarkardalari qo‘liga o‘tib ketdi. Ular xohlagan vaqtlarida xalifalarni almashtira olar edilar. X-asr o‘rtalariga kelib abbosiylar siyosiy hokimiyatni tamoman qo‘ldan boy berib, musulmonlarning diniy xalifasi (payg‘ambar o‘rinbosari)gina bo‘lib qoldilar. Erondagi buyayhiylar (945) Bag‘dodni o‘z qo‘liga oldi, lekin ular abbosiylarning mavqei bilan hisoblashar edi. Bag‘dod saljuqiy-sunniylar tomonidan bosib olingandan keyin abbosiylar siyosiy hukmronligi qisman tiklandi va dinning mavqei mustahkamlandi. 1258-yil mo‘g‘ullar Bag‘dodni vayron qilib, abbosiylarni tamoman tor-mor keltirdi. Mo‘g‘ul xoni Huloku buyrug‘i bilan abbosiy xalifalarning so‘nggisi —Musta‘sim qatl etildi. Abbosiylar sulolasining qolgan vakillari esa Misrga qochdi.

Mamluk sultonlari davrida (turklar 1517-yil Misrni olgunga qadar) Abbosiylar Qohirada muqaddas kishilar sifatida yashab keldilar. 1261-yil Mamluk sultoni Beybars abbosiylardan biri al-Mustansirni xalifa deb e‘lon qildi. 1517-yil abbosiylarning avlodi Mutavakkil III Istanbulga keltirilib, u diniy rahnamolik huquqini turk sultonlariga topshirgan. Abbosiylardan 37 kishi xalifa bo‘lgan. Abbosiylar arab xalifalari sulolasi (750–1258), Muhammad (sollallohu alayhi vasallam) ning amakilari Abbas avlodlari. Abu Muslim qo‘zg‘oloni natijasida hokimiyat tepasiga kelgan. Dastlabki poytaxti —Kufa shahri „Saffoh“ („Xunrez“) laqabi bilan mashhur bo‘lgan Abul Abbas Abdulloh sulolaning birinchi xalifasi edi. Ikkinchi xalifa Saffohning ukasi Abu Ja‘far Mansur (754–775) Bag‘dod shahriga asos solib, poytaxtni shu yerga ko‘chirdi. Abbosiylar hukmronligining dastlabki davrida mulkchilik munosabatlari o‘tib, savdo-sotiq rivojlandi. Bag‘dod Sharqning yirik savdo markaziga aylandi, ilm-fan ravnaq topib, falsafa, matematika, tabiiyot va boshqa fanlarga oid ko‘plab asarlar yaratildi. Andalusiya

(Ispaniya) dan tashqari butun musulmon mamlakatlari —Mag‘rib, Hindiston, Movarounnahr Abbosiylar qo‘li ostiga o‘tdi. Bular xalifalikning iqtisodiy negizini, siyosiy va harbiy qudratini mustahkamladi. Ayniqsa Horun ar-Rashid va uning o‘g‘li Ma‘mun zamoni Abbosiylar sulolasining gullagan davri edi. 9-asrning ikkinchi yarmidan boshlab Abbosiylar xalifaligi zaiflasha boshladi, Afrikada ag‘labiylar, Misrda tuluniylar, Xuroson va Movarounnahrda somoniylar Abbosiylar xalifaligidan ajrab chiqdilar. X-asrning boshiga kelib faqat Bag‘dod va uning atroflaridagina siyosiy hokimiyat Abbosiylar qo‘lida qoldi. Harbiy kuchlar turk sarkardalari qo‘liga o‘tib ketdi. Ular xohlagan vaqtlarida xalifalarni almashtira olar edilar.X-asr o‘rtalariga kelib Abbosiylar siyosiy hokimiyatni tamoman qo‘ldan boy berib, musulmonlarning diniy xalifasi (payg‘ambar o‘rinbosari)gina bo‘lib qoldilar. Erondagi buyayhiylar (945 yil) Bag‘dodni o‘z qo‘liga oldi, lekin ular Abbosiylarning mavqei bilan hisoblashar edi. Bag‘dod saljuqiy-sunniylar tomonidan bosib olingandan keyin Abbosiylar siyosiy hukmronligi qisman tiklandi va dinning mavqei mustahkamlandi. 1258-yil mo‘g‘ullar Bag‘dodni vayron qilib, Abbosiylarni tamoman tor-mor keltirdi. Mo‘g‘ul xoni Huloku buyrug‘i bilan Abbosiy xalifalarning so‘nggisi -Musta‘sim qatl etildi. Abbosiylar sulolasining qolgan vakillari esa Misrga qochdi. Mamluk sultonlari davrida (turklar 1517-yili Misrni olgunga qadar) Abbosiylar Qohirada muqaddas kishilar sifatida yashab keldilar. 1261-yili mamluk sultoni Beybars Abbosiylardan biri al-Mustansirni xalifa deb e‘lon qildi. 1517-yil Abbosiylarning avlodi Mutavakkil III Istanbulga keltirilib, u diniy rahnamolik huquqini turk sultonlariga topshirgan. Abbosiylardan 37 kishi xalifa bo‘lgan.Abbosiylar xalifaligi poytaxti Bog'dodni xalifa Mustasim Billoh boshqarar un " Al bidaya ana nihaya " kitobida maqtovg'a arzigulik shaxs va adolatli podisho sifatida tilga olinadi, lekin uning bir gina hatosi bu xalifaligi boshqaruvni bo'sh qo'yib yuborgan shuning uchun ham eng kerakli paytda eng havfli dushmanga qarshi ummatni birlashtira olmadi, bunga xalifaligi ichidagi xoyinlar ham sabab bo'ldi.Bu xoyinlarni ichda xalifa bosh vaziri Muadadadin ibn Alqami ham bor edi. Ibn Alqami shiyalardan bo'lgan buni hammadan sir tutar hatto xalifa ham bilmas edi.Ibn Alqami musulmon suniylarni nihoyatta yomon ko'rar va hokimiyatni egallash uchun Xulakuga barcha ma'lumotlarni yetkazar edi. Ko'p manbalarda Ibn Alqami Xulaku bilan oldindan til biriktirgan va Xulakuni yaqin sharqa yurishga ham u ko'ndirgan ekan. Xulaku Bag'dot himoyasda 100000 kishilik qo'shin borligini bilar va bu vaziyatda sotqin Ibn Alqamidan foydalanadi. Ibn Alqami mo'g'ullar hujumi hafi borligini shu sababdan davlat xazinasini shahar tashqarisiga xavfsiz joyga ko'mib qo'yish kerak ekanligini aytib xalifani ko'ndiradi, hech narsadan shubha qilmagan xalifa bu qaltis ishga rozi bo'ladi va Ibn Alqami 15000 qo'shini o'zi aytmaguncha shaharga kelmasliklarini aytib shahardan chiqarib yuboradi va bu

ishni bir necha bor qiladi, buning oqibatida shahar mudofasidagi 100000 askardan 10000 askar qiladi holos. Ibn Alqami bu rejasini amalga oshirgach Xulakuga habar beradi. Bu habardan so'ng Xulaku Bag'dotga hujum qildi. 1256-yili Xulaku Bag'dotni qamal qilishni boshlaydi. Xalifa Mustasim Billoh bundan dahshatga tushadi va zudlik bilan kengash chaqiradi. Kengashda bu yovni qanday qilib to'xtatish masalasi qo'yiladi. Abbosiylar (arabcha: نُويسَآبِعَا, Abbāsīyūn) — Arab xalifalarining sulolasi. 1. Abul Abbos Saffoh, Abdulloh ibn Muhammad ibn Ali ibn Abdulloh ibn Abbos ibn Abdulmuttalib (722-750-754). 2. Abu Ja'far al-Mansur (714-754-775) 3. Al-Mahdiy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Abu Ja'far al-Mansur (744-775-785). 4. Al-Hodiy, Abu Muhammad Muso ibn al-Mahdiy (766-785-786). 5. Horun al-Rashid ibn al-Mahdiy (765-786-809). Abul-Abbos Abdulloh davrida zodagonlardan bo'lgan va o'z vatanini tashlab Makkaga ziyoratga borayotgan kambag'al kishilarga alohida g'amxo'rlik qilishgan. Bunday shaxslar "g'urbo" yoki "ibn sabil" nomida yuritilgan. Mahalliy xalqdan bo'lgan qadimiy aholi qatlami da'iflar ham asli zodagonlardan sanalib, bu paytda kambag'allashib qolgan edi. Bundan tashqari ular «ahl-i buyutot» nomida ham aytilgan. Xalifaning buyruq va farmonlarini bajaruvchilar, unga tobe hukmdorlar sohib haros degan nomda aytilgan. Abdulloh otasi maslahati bilan raiyatga nisbatan ancha mo'tadil siyosat yuritgan, chunki bu ularning bosh ko'tarishi va isyoniga to'siq bo'lardi. Huquq. tohiriylarning islomlashtirish siyosatida mustahkam turganliklari manbalarda qayd qilingan. Ular islom peshvolariga tayangan holda davlatda huquqiy munosabatlarni rivojlantirganlar. O'z mamlakatida tartib saqlanishini istagan Abdulloh har qanday isyon yoxud qo'zg'olonning oldini olishning eng muhim usuli soliq yiquvchilarning suiste'mollariga yo'l qo'ymaslikdadir, deb tushuntirdi. Xiroj va boshqa soliqlarning miqdorini kamaytirmagan bo'lsa-da, soliq yig'ishda turli jinoiy ishga qo'l urganlarni jazoladi.

Amal va mansab egalarining suiste'molliklarini oldini olish va davlat xazinasiga ziyon etkazmaslik maqsadida u oz qo'l ostidagi sodiq kishilar orasidan maxfiy ayg'oqchilarni tanlab, ularni xizmatidan foydalandi. Bunday maxfiy shaxslar joylarda hukmdorlarning yurish-turishi, har bir mansabdorning Abdulloh oldidagi majburiyatini qay darajada bajarishi xususida noibga etkazib turishgan. Hoh u shaxs viloyat hokimi bo'lsin yoki yirik dehqon bo'lsin, Abdullohning nazorati ostida edi.

Manbalarda yer-mulk munosabatlarida suv va sug'orish inshootlaridan foydalanish xususidagi qonunlar ishlab chiqilganligi va mazkur huquqiy qoidalarining shariatga asoslanishi haqida yozilgan. Qozi mayda mulk egasi yerida uy qurgan yirik zamindor o'rtaidagi nizo-janjalni yoki suv inshootlaridan foydalanishdagi munozarali masalalarni shariat qoidalari asosida hal qilgan. Abdullohning buyrug'iga asosan qonunshunoslar

suvdan foydalanish, suniy sug'orishdagi turli munozaralarni echish, sug'orish tizimi xususida «Kitob al kuniy» nomli qonunlar to'plamini tuzdilar.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - T.: Sharq, 2000.
2. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.
3. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-11
4. Buniyatov Z.M. Gosudarstvo Xorezmshaxov Anushteginidov.-M.: Nauka, 1986.
5. Vamberi Herman. Buxoro yohud Movarounnahr tarixi.-T.:Adabiyot va san'at, 1990.
6. Jaloliddin Mirzo. Termiz Saljuqiylar davrida. O'zbekiston tarixi.-2001.-No1.-B 20-25
7. Karayev O. Gosudarstvo Karaxanidov.-Frunze: 1983.
8. Nabiyeu A. Mustaqillik uchun kurash yohud parchalangan Turkiston tarixi.-T.,1998.
9. Narshahiy. Buxoro tarixi. «Meros».-T.: Kamalak, 1991.
10. Shoniyozov K.SH. Qang' davlati va qang'lilar.-T.: Fan,1990.
11. O'zbekiston tarixi. 1-qism.-T.: O'qituvchi, 1994.